Historicity Research Journal
Volume 1 | Issue 6 | Feb 2015 ISSN:- 2393-8900

Research Article

सामाजिक धार्मिम स्त्रि बंधनामुळे जाती व्यवस्था टिकुन राहिली

ि-ाळे सुधा□र विष□ू

इतिहस विभाग,पद्मश्री विखे पाटील महाविद्यालय,प्रवरानगर.ता. राहाता,जि.अहमदनगर

सारांश :

समाजात जातीव्यवस्था केव्हा आस्तीत्वात आली व ती कशी टिकून राहिली याबाबत अनेकांनी आपआपली मते मांडली आहेत.

प्रस्तावना :

परंतु जातीव्यवस्था समाजात टिकून राहिली याचे मुळ कारण म्हणजे समाजात निर्माण केलेल्या रुढी परंपरा व स्त्रि बंधने आहेत. हे समजून घेण्यासाठी आपल्याला जाती व्यवस्थेचा उदय, विकास आणि स्मृती काळात म्हणजे ब्राम्हण कालखंडात निर्माण झालेली स्त्रि बंध-ने याबाबत चर्चा करावी लागेल.

उदिष्टे :-

१.जाती व्यवस्था समाजात टिकुन राहण्याच्या कारणाचा शोधे घेणे.
२.जातीव्यवस्थेचे दृढीकरण स्पष्ट करणे.
३.समाजात स्त्रि बंधने निर्माण होण्यापाठीमागची पार्श्वभमी विशद कर□.

पघ्द्ती शास्त्र :

संदर्भ साधनांचे वाचन करुन टिपणे काढणे - त्याचा अन्वयार्थ लावणे. टिपणांचा संबंध निश्चित करुन अनुमान □ाढणे- त्यावरुन निष्कर्ष काढणे संदर्भ साधनांच्या टिपणांचा वापर करुन ले□ा-न □र□.

शोध□ शब्द /Keyword : जाचक रुढी, परंपरा, अनिष्ट प्रथा, जाती व्यवस्था, जाती व्यवस्थेचे दृढीकरण, अनिष्ट प्रथा, जातीप्रथा, स्त्रिबंधनोके करण Caste System, Causes of Staying Caste System इ.

महत्व : जाती व्यवस्था टिकून राहण्यासाठी कारणांचा शोध घेतल्याने जाती निर्मुलन करणे शक्य होईल.

विश्लेष□ :

जाती व्यवस्थेचा उदय :

इ.स. पूर्व १००० मध्ये आर्य भारतात आले. त्यांचा अनार्यांशी संघर्ष होवून अनार्य पराभूत झाले व पराभूत झ ाालेल्या अनार्यापैकी काही अनार्य दक्षिणेकडे गेले तर काही आर्य लोकामध्येच मिसळुन राहू लागले. त्यावेळी आर्यांनी अनार्यांना दास बनविले. ते आर्यांची सेवा करु लागले. त्यावेळी समाजात वर्ण व्यवस्था नव्हती. पुढे ब्राम्हणकाळात □र्मकांडे सुरु झाली. व्यक्तीवर चाळीस प्रकारचे संस्कार केले जात होते. या काळात ब्राम्हण वर्गाचे (पुरोहितांचे) प्राबल्य समाजात निर्माण झाल्याने या काळास ब्राम्हणकाळ असे म्हणतात.[१] समाजात जीवन जगण्यासाठी विविध प्रकारची कामे करणे आवश्यक असते. त्यानुसार समाजात चार वर्ण निर्माण झाले. ब्राम्ह□व□ - अध्ययन, अध्यापन, □त्रीयव□ -प्रजारक्षण, प्रजापालन, अध्ययन, वैश्यवर्ण -शेती, व्यापार, पशुपालन व दान, शुद्रवर्ण - वरील तीनही वर्णांची सेवा करणे, (सेवा स्वरुपी व्यवसाय) चार वर्णामध्ये ब्राम्हण, क्षत्रीय व वैश्य हे वर्ण आर्यांचे तर शुद्र वर्ण अनार्यांचा होता. ज्यांना आर्यांनी पराभूत केले होते. सुरुवातीला वरील तिनही वर्णात रोटी बेटी व्यवहार होत होता. त्याचा शुद्रांशी संबंध आलेला फारसा उल्लेख आढळत नाही.

आर्यांची संस्कृती ग्रामीण असल्याने शेती हे उत्पादनाचे मुख्य साधन होते. त्यामुळे ग्रामव्यवस्था अस्तीत्वात आली. ग्रामव्यवस्थेत विविध कामे करणाऱ्यांचे वर्ग ही निर्माण झाले. शेती करण्याचा हक्क ब्राम्हण कालखंडात शुद्रांना मिळाला. याकाळात कामावरुन समाजात श्रेष्ठ- □निष्ठ असे भेद निर्माण झाले यामुळे प्रत्येक जात (वर्ग) आले स्थान टिकवून ठेवण्यासाठी आपला व्यवसाय आपल्याच जातीला शिकवू लागली. ब्राम्हण वर्गाने स्वतःला प्रथम विवाह, व्यवसाय व खानपान या बाबत बंदिस्त केले व नंतर त्यांचे अनुकरण इतर वर्गांनी केले. काही वर्ग अनु□र□ □रु-न बंदीस्त झाले तर काही आपोआपच बंदीस्त झाले.[२] त्यांचे व्यवहार वर्गांतर्गतच होवू लागल्याने वर्ग बंदिस्त होवून बंदीस्त समाजरचना निर्माण होऊन जातीव्यवस्था अस्तीत्वात आली. समाजात बंदीस्त जातीव्यवस्था निर्माण झाली तरी ती टिकून कशी राहीली. जाती बंदिस्त झाल्या-ने समाजात काही सामाजिक स्वरुपाच्या समस्या निर्माण होतात त्या सोडविल्या नाही तर जाती बंदीस्त राहू शकत नाही.

जाती बंदीस्त झाल्या तर समाजात स्त्रि -पुरुष कमी अधिक झाल्याने अनेक समस्या निर्माण होतात. त्या समस्या सोडविण्यासाठी काही प्रथा धर्ममार्तंडानी निर्माण केल्या. त्याचे विश्लेषण "Caste an Anhillation" या □ंथात दिलेले आहे ते पुढील प्रमाणे.

सती प्रथा :

एखाद्या जातीमध्ये विवाहयोग्य स्त्रि-पुरुषाची संख्या समान असेल अशा जातीमध्ये एखादा विवाहीत पुरुष मण पावला तर त्याची स्त्रि समाजात अतिरिक्त ठरते अशा स्त्रिची समस्या सोडविली नाही तर ती स्त्रि जातीध्ये ए□ाद्या पुरुषाबरोबर विवाह करेल व त्यामुळे एखाद्या अविवाहीत कन्याचा हक्क डावलला जावून ती अविवाहीत राहील किंवा विधवा स्त्रिचा प्रश्न जातीत सुटला नाही तर ती स्त्रि एखाद्या खालच्या जातीच्या पुरुषाबरोबर विवाह करेल. यामुळे जात बंदिस्त राहाणार नाही म्हणून त्या स्त्रिची व्यवस्था लावण्यासाठी समाजात सतीची प्रथा निर्माण केली गेली. सती प्रथेचे उदात्तीकरण करण्यासाठी अनेक अख्यायीका व कथा रचल्या गेल्या.[३] यामुळे मोठ्या राजघराण्यातील स्त्रियाही सती गेलेल्या आहे. उदा. सम्राट हर्षवर्धनाची आई सती गेली आहे, महाभारतात पांडु राजाची दुसरी बायको सती □ली, तर साताऱ्याचे छत्रपती शाहू यांच्या निधनानंतर त्यांची पत्नी सकवारबाई सती गेली. या सर्व स्त्रिया सती गेल्या याची कारणे धार्मीक व समाजीक बंधने आहे. धर्मशास्त्राचा समाजावर असणारा पगडा हे एक कारण आहे.

शवप-न प्रथा :

आधुनिक कालखंडात सती जाण्याची प्रथा समाजाने अनिष्ठ मानल्याने व त्याचा विरोध होवू लागल्याने पेशवाईमध्ये अतिरिक्त स्तियांचा प्रश्न सोडविण्यासाठी केशवपण प्रथा सुरु झाली. यामुळे स्त्रिला विद्रुप ब-ाविले तिचे मुंडन केले जाई तसेच तिने अलंकार रंगीबेरंगी वस्त्र वापरु नये अशी बंधने घालण्यात आली, या पाठीमागचे ारण असे कि तिचा मोह कोणालाही होवू नये म्हणून तीला अपशकूनी मानून तिचा तिरस्कार केला गेला. यामुळे तीला अडगळीत पडलेल्या वस्तू सारखे स्थान प्राप्त झाले.

संन्यस्त प्रथा :

बंदीस्त समाजातील एखाद्या जातीमध्ये एखादी स्त्रि मरण पावली तर तिचा पुरुष अतिरिक्त ठरतो. म्हणतो त्याची व्यवस्था जातीतच लावणे गरजेचे होते. पुरुषप्रधान संस्कृती असल्याने पुरुषापासून समाजाचा उत्कर्ष होतो म्हणून त्यास मारणे योग्य नाही. त्याचा प्रश्न सोडविला नाही तर तो जातीतील एखाद्या स्त्रिबरोबर विवाह रेल व त्यामुळे एखाद्या विवाहीत पुरुषाच्या हक्कावर गदा येईल किंवा एखादा पुरुष अविवाहीत राहिल म्हणून अतिरिक्त पुरुषाला सन्यासी होण्यासाठी प्रवृत्त केले जाई. यामुळे अतिरिक्त पुरुषाचा प्रश्न सुटतो व तो समाजात राहिल्याने त्याचा समाजाला फायदा होतो.[३] अशी अनेक उदाहरणे आहेत का पत्नी निधनानंतर ज्यांनी संन्यास घेतला आहे असे लोक धर्म गुरु, महाराज व स्वयंघोषित संत झाले आहे.

विषमविवाह प्रथा :

पत्नी निधनांतर जर त्या जातीतील अतिरिक्त पुरुष संन्यस्त होण्यास तयार नसेल तर त्यास जातीतील विवाह योग्य -ा झालेली कन्या देवून त्याचा प्रश्न सोडविला. यामुळे समाजात विषमविह प्रथा निर्माण झाली. संन्यस्त प्रथा व विषमविवाह प्रथा निर्माण केल्या नसत्या तर त्या पुरुषाने आपला प्रश्न जातीत न सुटल्याने एखाद्या दुसऱ्या जातीच्या स्त्रिबरोबर विवाह केला असता आणि यामुळे जात बंदिस्त राहीली नसती. जाती टिकविण्यासाठी या प्रथा उदायास आल्या.[४]

विषम विवाह पध्दती समाजात निर्माण झाली त्याची कारणे देखील जातीव्यवस्थेला टिकविणे हेच असल्याचे दिसते. वयाने सारख्या नसलेल्या स्त्रि पुरुषाचे विवाह झालेले दिसतात. कारण त्यांनी जातीबाह्य विवाह केला तर जात बंदिस्त राहणार नाही म्हणुन समाजामध्ये विवाहाचे जे आठ प्रकार निर्माण झाले ते मानवी भावभावनांचेच प्रतिक असल्याचे दिसते.

प्राचिन काळात वेन नावाच्या एका राजाने समाजातील या सामाजिक समस्या लक्षात घेवून मिश्रविवाहांना उत्तेजन दिले. यामुळे वर्णसंकरल झाला. अनुलोम व प्रतिलोम विवाह पध्दती सुरु झाल्याने वर्णाश्रम धर्माचा नाश होत आहे हे पाहून तत्कालीन ऋषींनी वेन राजाला ठार मारले. अनुलोम विवाह पध्दतीत वरीष्ठ जातीचा पुरुष व कनिष्ठ जातीची स्त्रि यांचा विवाह घडून येत असतो, तर प्रतिलोम विवाह पध्दतीत वरीष्ठ जातीची स्त्रि व कनिष्ठ जातीचा पुरुष यांचा विवाह घडून येतो, अशा या वर्णसंकरातुन जे अपत्य जन्माला आले आहे त्यांना या जातीव्यवस्थेने आपल्यात सामावून न घेतल्याने त्यातून विषाद व चांडाळ या जाती निर्माण झाल्या त्यांचा एक निवनच वर्ण निर्माण झ ााला. अनुलोम व प्रतिलोम विवाहामुळे ज्या जाती अस्तीत्वात आल्या त्यांना समाजात हलके स्थान दिले ेले. त्यांचा एक वर्ग निर्माण होऊन जातीत रुपांतर झाले.[५]

अनेक विवाह पध्दती :

एखाद्या जातीत पुरुषांची संख्या अधिक असेल तर जातीच्या बंदीस्तीकरणासाठी त्यांना ब्रम्हचार्य अथवा संनस्त होण्याकडे आकृष्ट केले जाई किंवा एका स्त्रि बरोबर अनेक पुरुष विवाह करीत असे किंवा जर स्त्रयांची संख्या

अधिक असेल तर अनेक स्त्रियांबरोबर एकच पुरुष विवाह करीत अर्थात त्या पुरुषाची आर्थिक स्थिती सधन असणे □रजेचे आहे. यामुळे राजे, सरदार, श्रीमंत, धनीक वर्गाने अनेक विवाह केल्याची उदाहरणे आहे. यामुळे अने□ विवाह पध्दती समाजात रुढ झाली.[६]

बालविवाहाची प्रथा :

स्मृती काळामध्ये शारीरीक पावित्र्याला महत्व आल्याने विवाहाची वयोमर्यादा कमी झाली. विवाहा आगोदरचे स्त्रिच कौमार्य महत्वाचे मानले गेल्याने वयात येण्याअगोदर आपला पती कोण आहे हे निश्चित केले जावू लागले कारण स्त्रिया भावनांना बळी पडुन दसऱ्या जातीतील पुरुषांशी विवाह करतील यामुळे जात बंदिस्त राहणार नाही म्हणून समाजात बाल विवाहाची प्रथा सुरु झाली.[७]

वेद काळात स्त्रियांना असणारे स्वातंत्र्य स्मृती काळात नष्ट झाले अनेक रुढी, प्रथा निर्माण करुन जाती व्यवस्था बंदिस्त करण्यासाठी स्त्रियांवर अनेक बंधने लादली. त्यांना समाजात दुय्यम स्थान प्राप्त झाले. व या प्रथा टिकवून राहाव्या यासाठी अनेक ग्रंथ व शास्त्रातून त्यांचे उदात्तीकरण केले गेले.

□ाळाचे जाती निर्मुलन :

अनेक समाज सुधारकांनी समाजातील अनिष्ट प्रथा नष्ट कर□यासाठी प्रयत्न केले त्यातून अनेक कायदे निर्मा□ झाले. या प्रथा नष्ट होऊ लागल्याने पुन्हा समाजातील बंदीस्त असणाऱ्या जातीत स्त्रि पुरुषांचे प्रमाण असमान होऊन काही सामाजिक समस्या निर्माण होऊ लागल्या आहे यामुळे जातीप्रथा नष्ट होण्यास प्रारंभ झाला आहे, या व्यतीरिक्त जातीकरणामुळे, औद्योगिकीकरण व शहरीकरणात वाढ होत असल्यामुळे जात हा घटक गौण मानला जावुन आर्थिक स्तर महत्वाचा मानला जात आहे यामुळे आधुनिक काळात अनेक आंतरजातीय विवाह घडुन येत आहे.

निष□र्ष :-

१. स्त्रि बंधनामुळेच जाती व्यवस्था टिकून राहू शकली.
२. जातीव्यवस्था टिकवून राहण्यासाठी धर्ममार्तंडानी स्त्रि बंधने निर्मा□ □ली.
३. स्त्रि बंधने नष्ट झाल्यामुळे जाती बंदिस्त ठेवणे शक्य नाही.
४. जागतीकीकरण, शहरीकरण, औद्योगिकीकरण व आर्थिकस्तर जातीव्यवस्था नष्ट करण्यास काही अंशी कारणीभुत ठरणार आहे.

संदर्भ :

१. वसंत दिनानाथ राव, प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा इतिहास, जोशी लोखंडे प्रकाशन, पुणे, पृष्ठ १३०
२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, शुद्र पुर्वी कोण होते पृष्ठ १-२०
३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, Caste an Annihilation (मराठी भाषांतर) जातीभेद निर्मुलन, राज प्रकाशन, यवतमाळ, पृष्ठ २०-२४.
४. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, Caste an Annihilation (मराठी भाषांतर) जातीभेद निर्मुलन, राज प्रकाशन, यवतमाळ, पृष्ठ ३४-३५.
५. वसंत दिनानाथ राव, प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा इतिहास, जोशी लोखंडे प्रकाशन, पुणे, पृष्ठ ११३.
६. वसंत दिनानाथ राव, प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा इतिहास, जोशी लोखंडे प्रकाशन, पुणे, पृष्ठ १२७-१२८
७. वसंत दिनानाथ राव, प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा इतिहास, जोशी लोखंडे प्रकाशन, पुणे, पृष्ठ ११४.